

AZ EGYETEMI AUTONÓMIA VÉGNAPJAI

FLECK ZOLTÁN

ROSSZ KÖZÉRZET AZ EGYETEMEN

Az egyetemi polgárok, amennyiben egyáltalán érdeklí őket annak az intézménynek a sorsa, amelynek alakítói lehetnének, általában a tehetetlenség nyelvén beszélnek az egyetemről. Például így: a hallgatók (véletlenül sem diákok vagy egyetemisták) egyre rosszabbak, nem olvasnak, nem motiváltak, minden erőfeszítés hamvába hal. Az intézményvezetők pedig a szabályozási környezet és a finanszírozás gúzsba kötő előírásait emlegetik. Kétségtelen, hogy a modern egyetem, mint mindig, most is súlyos kihívásoknak van kitéve, de e kitettséget hosszabb távon részben maguk az egyetem polgárai hozták létre. Az autoriter állam szabadságmegvonó nyomulása csak a végjáték.

Ezért sikeres látszólag az az érvelés, hogy egy homályos anyagi jellegű ígéret is jobb, mint a status quo. Erre az üzenetre épül az állami egyetemek közalapítványi formába kényszerítése és az autonómia megőrzését fontosnak tartó érvek semlegesítése. Mit tudnának megőrizni egyetemi szabadság címen? Alulfizetett és megújulni képtelen, oktatói státuszukat másodállásként értelmező szakembereket és bizonytalan, motiválatlan, az alárendelődést és gyötrést elfogadó hallgatókat? A helyzet persze nem ennyire rossz, bőven lenne tere változtatásoknak, csakhogy ehhez a fenntartó állam demokratikus elkötelezettségére volna szükség. Mivel ebben reménykedni egyelőre illuzórikus, az egyetemek intézményi felelősei könnyed kézzel számolják fel a jócskán megnyirbált szabadság maradványait. A választási helyzet velejéig tisztességtelen: vagy hagyod, hogy megerőszkodjon egy örök életű, kormányzati káderekkel és haverjaikkal megtöltött, közpénzvattyú kuratórium, amely nemcsak szakmailag alkalmatlan az egyetem irányítására, de nincs semmilyen felelőssége, és működése teljesen átláthatatlan; vagy megőrizheted régi, csonka szabadságodat, de akkor tovább él az anyagi kivézettség és kézből etetés megalázó rendszere. Ha már a megalázás és alárendelés így is, úgy is elkerülhetetlen, akkor legalább cserébe ígérjenek valami kis pénzt.

Ez a logika azonban téves, az ellenállásnak van értelme. A jelenlegi helyzet legalább elvileg még alkalmas, kedvező környezeti változások esetén, egy modern, nyitott, autonóm egyetem megteremtésére. Ha az egyetemi polgárok az autonómiáról telje-

sen lemondanak, már esély sem marad. Mindenki elfelejtette volna a tanítást arról, milyen következményekkel jár, ha lemondunk a jogokról és a szabadságról?

A rezsim olyan helyzetet állított elő, amelyben egy egyetem rektora minden skrupulus nélkül nyilváníthatja ki azt az óhaját, hogy (a) politikai párt prominensei üljenek az egyetemet irányító testületben, mert jó a lobbijük. Úgy sikerült alakítani a felsőoktatás szervezeti és személyi állapotát, hogy az SZFE-n kívül nincs egyetemi vezető, aki kiállna az autonómia maradékaért. Az egyetemi polgárokat meg sem hallgatják, magabiztosan hivatkozva arra, hogy ők vannak a megfelelő információk birtokában, ők tudnak dönteni, mi itt, kívül nem értjük a helyzet bonyolultságát. Hogyan szívták ki a szabadság szellemét a felsőoktatásból, hogy ide jutottunk?

AZ AUTONÓMIA FELSZÁMOLÁSA: „MÁR NINCS IS MIT VÉDENI”

A kikényszerített átalakulásnak nemcsak a tartalma, hanem a körülményei is a politikai döntéshozó totális gátlástalanságát mutatják: az emberi életek feletti döntéseket kikényszerítő járványhelyzetben, a korlátozott mozgásszabadság állapotában, az érintettek ellenállásának minimális esélye mellett gondoskodik a kormány a közalapítványokba mentett vagyonokról és az egyetemi polgárok alkalmazottakká degradálásáról. Miért tekinthetik mindezt az egyetem jelenlegi vezetői elfogadhatónak? Hogyan vált a Rectori Konferencia a kormány eszközüvé? Hogyan lehetnek biztosak az állam képviselői abban, hogy az egyetem vezetői kérték fogják, amit a politikai központ már eldöntött? Úgy, hogy már sokkal korábban megszűnt az autonómiájuk. Zsarolni is alig kell, nyilvánvaló, hogy az ellenálló egyetemek még sokkal rosszabbul is járhatnak, mint az ellenzéki önkormányzatok, hiszen a kancellár, a konzisztórium, a fenntartó, a MAB, a jogalkotó, az Alkotmánybíróság, az ombudsman és bármely hatáskörrel rendelkező szerv hézag nélkül szolgálja a kormány hatalmi érdekeit. A hosszú ideig halogatott, soha rendesen végig nem gondolt, koncepciótlan felsőoktatási szabályozás csak egy dolgot állított elő határozottan, a reform szükségének érzetét. Most erre építve lehet tárgyalások és előkészítés nélkül, ultimátumszerűen néhány hónap alatt az egész magyar felsőoktatást átalakítani, aminek következtében a 64 intézmény-

ből csak hat marad állami fenntartású. Ezzel az alapítványok által működtetett, autonómiájukat vesztett felsőoktatási intézmény a rendszer jellegadó modellje, és a hagyományos struktúrában működők páriaként reménykedhetnek forrásaik megtartásában. Jellemző módon az aránytalan mennyiségű közpénzzel működő kurzusintézmény, a Nemzeti Közszerződési Egyetem és a kormányzattal inkább baráti viszonyt ápoló egyházi egyetemek átalakítása eddig fel sem merült.

Amikor kiderült, hogy az egyetem vezetését a 2010 előtt még létező alkotmányos korlátok miatt nem lehet minden további nélkül megfosztani gazdasági hatáskörétől, és a gazdasági tanácsoknak csak véleményezési joga lehet a választott testületek mellett, sokan úgy érezhették, a menedzsmentszemlélet egyelőre kudarcot vallott. A 2005-ös alkotmánybírói döntés után eluralkodott az a válságdiskurzus, amely szerint a nagyüzemként működő egyetemek képtelenek alkalmazkodni a gazdasági környezet kihívásaihoz, nem bírják a piaci versenyt. Eközben az állam folyamatosan vonta ki a forrásokat a felsőoktatásból. A félreformok és a tehetetlenség állapotát a 2010. után kormányzó politikai erő radikális központosítással vélte kezelhetőnek, és már 2011-ben elvonta a szenátusok rektorválasztó jogát. Innen kezdve a miniszter nevezi ki a rektorokat. A vezetők életkorára vonatkozó szabály megváltoztatásával a rektorok túlnyomó többsége lecserélődött, kísértetiesen hasonlóan az igazságszolgáltatás intézményi átalakításának politikai logikájára.

A felsőoktatási törvény 2011-es megváltoztatása a finanszírozást is átalakította: a korábbi normatív finanszírozást felváltotta a fenntartótól kapott támogatás. Az egyetemek a hallgatók után kapnak támogatást (fejkvóta), de a kapacitásaikat (hány hallgatót vehetnek fel) a fenntartó (minisztérium) határozza meg. Az egyetemeknek az önköltséges hallgatók biztosítják a források másik részét. Ezenkívül gazdálkodnak a vagonjukkal.¹

A törvény elfogadása után megkezdődött a radikális pénzkivonás, 2009-hez képest 2013-ra mintegy 14%-kal csökkent a költségvetési támogatás, ez csaknem 30 milliárd forint. A megváltozott intézményi helyzetben ismét nőni kezd a felsőoktatásra fordított állami forrás, de az összes felsőoktatási kiadás GDP-hez viszonyított aránya csökken. Ugyanezért radikálisan nő az egyházi felsőoktatás támogatása, és a nem normatív, hanem minisztériumi döntéstől függő, úgynevezett „kiválósági támogatások” összege 2018-ra már 27 milliárd. Kiépült a kézből etetés, vagy másként, a forrásokkal képzett lojalitás rendszere, s eközben radikálisan csökken a hallgatói létszám. Ezek a körülmények övezték az egyetemi autonómia gyors felszámolását.

A 2011-es törvénymódosítás a Felsőoktatási Tudományos Tanács helyett a Felsőoktatási Tervezési Testületet állította fel, többségében a kormány által kinevezett tagokkal. Ugyanígy vesztette

el függetlenségét a Magyar Akkreditációs Bizottság is, amely köztes testületnek az egyetemek és oktatók életének jelentős kérdéseiben van hatásköre. 2014-ben vezetik be a kancellár intézményét, amivel a választott rektor intézményvezetési potenciálja súlyosan sérül, a kancellárok a kormányfő személyes kiválasztottjai, ők működtetik az egyetemet. A kancellár és a rektor közötti viszonyt a szabályozás nem tisztázza, a bizonytalanság jól működő hatalmi eszközökké válik. A legitimitás erősítése érdekében a szenátusoknak visszaadják a jelentősen meggyengített rektor megválasztásának jogát. Ebben a szervezeti felállásban ugyanis már nincs az a szenátus, amely kockáztatná, hogy olyan rektort szavazzon meg, aki nem jön ki jól a kancellárral és rajta keresztül a kormányzattal. Sűgni se nagyon kell. Azért sűgnak persze. A következő évben egy törvénymódosítás elveszi az egyetemektől a szakindítás és szakalapítás jogát, ami aztán az ún. genderszak (valójában társadalmi nemi tanulmányok) elleni ideológiai támadást akadálytalanra teszi. Ugyanebben az évben, 2015-ben állnak fel az öttagú konzisztóriumok a kancellárral és a rektorral, valamint három, kormány által kinevezett taggal – de minden felelősség nélkül. Az egyetemi autonóm döntések ellenpólusává váló menedzszeri-adminisztratív hatáskörök nem egyszerűen a nyílt kormányzati befolyást intézményesítették, hanem a felelősség nélküli, ad hoc belenyúlás rendszerét, a kiszolgáltatottságot is. Minden intézményi változtatás erre irányult: a rektor érdemben nem tudja befolyásolni a gazdasági döntéseket, a két pozíció közötti viszony és így az egyetem és a kancellár viszonya az egyetem sorsát dönti el. Jóban kell lenni, az informális, a kézi vezérlés zavaros és ismerős mechanizmusai újjáépültek vagy a rendszer domináns elemeivé erősödtek.

KÖZALAPÍTVÁNYOK: A VÉGSŐ CSAPÁS

Az egyetemeknek érzékenyen kellene reagálniuk a társadalmi kihívásokra. Erre azonban elvileg is csak a valódi autonómiával rendelkező oktatási intézmények képesek, a függő (heteronóm) helyzet alkalmatlanná tesz bármilyen, a függőséget okozó tényező szempontjain túlmenő érzékelésre. Egyenlőtlenségek, integrációs zavarok, demokratikus aktivitás, az állampolgári tudatosság hiánya, a humanizmus és a tolerancia defektusai legfeljebb zavaró környezeti feltételek, de nem az egyetemi oktatás tartalmát, módszereit érintő kihívások. A modern egyetem

1 ■ A Nemzeti Közszerződési Egyetem a költségvetési törvényben külön fejezetet kapott.

2 ■ Kozma Tamás: *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Új Mandátum, Bp., 2004.

3 ■ Hannah Arendt: *The Human Condition*. University of Chicago Press, Chicago, 1998.

4 ■ Justin Pack: *How the Neoliberalization of Academia Leads to Thoughtlessness. Arendt and the Modern University*. Lexington Books, Lanham, 2018.

elbűtítését hasonló hatékonysággal állítja elő a tisztán piaci kitétség és az állami függőség. A technológiai, munkaerőpiaci változások, a globális kulturális és kommunikációs átalakulások jöszerevével mint tömegesedés, létszám- és igénynövekedés jelentek meg az egyetemek falain belül és ebből következően fenntartási, finanszírozási kihívásként. Jobb helyeken oktatás-módszertani változtatási igényként. A reflex a piaci logika expanzióját intézményesítette, aminek következtében az egyetem finanszírozásának módjain és modelljein túl az oktatással kapcsolatos nyelv is megváltozott. A diákból megrendelő és fogyasztó vált, akit a pénzéért az egyetem kiszolgál, jól használható kurzusokkal, tudással és készségekkel – gyorsan, hatékonyan, a piaci igényeknek megfelelően. Vállalati mintára átszervezett, menedzseri módon igazgatott, specializált kurzusokat ígérő intézmények versenyeznek a fizetőképes hallgatókért és a hallgatók egymással, jól kvantifikálható teljesítmények alapján. Tudományos és oktatási szempontok csak a hatékonyságnak alárendelve értelmezhetők. A rendszer természetes részévé vált a tandíj, aminek automatikus következménye a felsőoktatás elzárása a társadalom jelentős részétől. Időközben megindult a közoktatás szegregációja is.

Mindezen általános tendenciák ellenére Európában nem jellemző a tisztán piaci alapon működő magánegyetem, a hagyományok, a tapasztalatok és a fizetőképes kereslet szerkezete miatt az állam a domináns finanszírozó és fenntartó. Különösen nincs példa a klasszikus szakok piacosítására. Piaci megoldások és szervezetek kiegészítő jelleggel vesznek részt a felsőoktatás működtetésében. Ilyen például az alapítványi forma is, ahol a közszolgáltatásig garantálása és az egyetemi autonómia megőrzése a kiindulópont. A piaci logika tipikus európai formája a magyar felsőoktatásra már régen jellemző állapot, hiszen az egyetemek saját bevételei itt is költségvetésük jelentős részét fedezik. Ez az utóbbi évtizedben nálunk 60%-ra nőtt. Közben az államok úgynevezett köztes jellegű adminisztrációknak (akkreditációs testületek, pályázati központok, minőségellenőrző testületek) delegálták szabályozó szerepeiket is, ami a közvetlen kormányzati befolyást csökkentette, és erősítette a szakmai szempontokat.²

Hogy valójában minden a politikai környezettől függ, az éppen a magyar példán látszik. A folyamatos forrásmegvonás, az egyetemi adminisztratív autonómia csonkítása, a köztes testületek kormányzati befolyás alá vonása, az akadémiai intézetek függetlenségének felszámolása, a tudományos pályázati rendszer államosítása (pontosabban „kormányosítása”) nem képzelhető el jogállami környezetben, hiszen több helyen intézményi autonómiákat és alkotmányos jogosultságokat sértett az átalakítás. Mivel azonban a végrehajtó hatalom összes ellensúlya egy lépéssel korábban már megszűnt, az egyetemek védtelenül maradtak. Ebben a helyzetben azok az egyetemvezetők, akik a kikényszerített lojalitás

ellenére mégis ragaszkodnának az autonómia maradékainak megőrzéséhez, a gyors bukást kockáztatják. Figyelemre méltó, hogy az SZFE története miért alakult másként.

A kormány ajánlata tehát úgy visszautasíthatatlan, ahogy a túlerőben lévő maffiáé: „Nem lesz, aki megvédjen, minden eszköz nálam van.” Így aztán azt a megalázó húzást is ellenállás nélkül megkövetelhetette, hogy az egyetemek maguk kérjék az átalakulást. De mivé is?

Magánegyetemmé biztosan nem. A Corvinus esetében még értelmezhető a magánvagyon, hiszen az állammal feudális viszonyban álló cégek részvénycsomagjait juttatta a kormány a fenntartó alapítványnak, az alapítói jogokkal együtt, aminek egyedüli értelme, hogy a politikai barátokkal és üzletfelekkel létrehozott kuratórium kezéből egy esetleges kormányváltáskor se legyen kivethető Magyarország egyik nagy egyeteme. Ahogy a többi se, csak ott már magántulajdonként legfeljebb az egyetemi ingatlanok értelmezhetők, amelyekből majd minden korlát nélkül lehet a legértékesebb részeket NER-vállalkozások kezére játszani. Ugyanez lesz a sorsuk a nemzetközi pályázati forrásoknak, csak az ideológiailag szelektált pályázatok kapnak zöld utat egy politikai módon összeállított kuratóriumtól. A következő időszakban az eddigieknél nagyságrendekkel több pénz érkezik a felsőoktatás és a tudomány fejlesztésére az Európai Uniótól, amelyet a NER logikája szerint nem hagyhattak még teljesen el nem foglalt területeken. Ezért kellett az akadémiai intézetek is. Így a pénzek ellopása mellett lesznek képesek legitimitációt teremteni a szabadság megvonásához relatíve (a hosszú kivézetetési időszakhoz képest) több anyagi forrást juttatva, ráadásul ezzel hatékonyan szorították sarokba az egyetemi vezetőket, akik még azt is hajlandók elhinni, hogy bármiféle garanciát kaphatnak szenátusi hatáskörök megtartására. Ez utóbbit nehezen lehet pusztán naivitásnak tartani.

Továbbra is szükség lesz tehát közpénzekre, amelyek mértékét a kormány az átalakulás hevében vonzonak állította be. Saját bevételeiket az egyetemek

nem képesek az eddigieknél nagyobbra pumpálni, hacsak nem jelentős tandíjemeléssel, ami a hallgatói létszám drasztikus eséséhez vezethet. Csakhogy soha nem fogjuk megtudni, hogy valójában hogyan gazdálkodnak majd a közpénzekkel a baráti kuratóriumok. Mindenesetre gyorsan „alaptörvényesíteni” kellett a vagyongazdálkodás alapítványokra vonatkozó szabályozást. Már csak az ideológiai és indoktrinációs központtá alakított és elképesztően sok vagyonnal felruházott, szégyenteljes MCC (Mathias Corvinus Collegium) stabilitása érdekében is. A felsőoktatási törvény alapján sincs ezeknek az egyetemi szenátusoknak semmilyen hatáskörük. Tehát a tényleges magánegyetemektől abban is különböznek, hogy az egyetemi autonómia teljességét veszítik el, nincs érdemi döntési jogkörrel rendelkező választott testületük, és az oktatóknak sincs több védettségük, mint egy átlagos munkavállalónak, mert elveszett a közalkalmazotti státuszuk. Autonómiájuk csak a közalapítványok kuratóriumainak van, viszont a felelősségük nem értelmezhető. Ők döntenek majd oktatók foglalkoztatásáról, karrierjéről, tudományos programjaikról, szakalapításról és -megszüntetéséről, intézetek, tanszékek megszüntetéséről, összevonásáról stb. Ennek a nagy hatalmi csomagnak megfelelően tudományos, oktatási és intellektuális szempontból vállalhatatlan káderekkel töltötték fel őket. Ebben a formában sem nem magán, sem nem egyetem.

Joggal tarthatnak oktatók és hallgatók attól, hogy nem piacépes szakjaiktól rövid úton szabadulnak majd meg, de általában is igaz, hogy a tudományegyetemek, amelyek nem működtethetők tisztán piaci alapon, a minőség, sokszínűség leépülésével és súlyos kontraszelekcióval, a nemzetközi kapcsolatok elvesztésével néznek szembe. Nem vehető ugyanis komolyan számításba olyan intézmény a tudományos együttműködés területén, amely nem számít egyetemnek. Az is kérdéses, hogy miként maradnak az egyetemeket tömörítő szervezetek tagjai. Az autonómia elvesztésétől legalább már nem kell majd félniük.

Ezek a nem-magán nem-egyetemek állami pénzekért állnak majd sorban a kormánynál, a kézből etetés, kijárási és informális megoldások ismert mechanizmusaival. Csak még annyira sem fogjuk ezt átlátni, mint eddig, és szó szerint egyetlen szavunk sem lehet majd. Mert mi is védené akkor az egyetemeken dolgozót bármilyen kritikus megszólalástól? Csak nem az alaptörvényben deklarált valamely alapjog? Ha azt komolyan vette volna bárki, a modellváltásra sem kerülhetett volna sor ebben a formában. Az eddig is domináns öncenzúra sivatagában egy újabb érv a kussolásra fel sem tűnik.

A PIACI SZEMLELET HATÁSAI

A modellváltással nem jönnek létre magánegyetemek, de a privatizálás kedvezőtlen következményei

a privatizálás előnyei nélkül fognak megjelenni. Az egyetemi kuratóriumok a hatékonyság ürügyei mögé rejthetik majd politikai szelekcioikat, de a hatékonyság érve mindenkit az eddigieknél is jobban fog nyomasztani, a korábbi helyzettől eltérően az oktatói és kutatói autonómiák maradékainak védelme nélkül.

Ahogy a jogállam totális lebontása megtévesztően jogias formák segítségével paralizálja, az egyetemi autonómia felszámolásának álpiaci átalakulása is megnehezíti az ellenállást. Az egyetemi polgárok kollektív ellenállásának gyengesége több forrásból származik. Egyrészt a fokozatos szervezeti autonómiamegvonásból és a versenyképtelen, kontraszelekcióhoz vezető anyagi helyzetből, másrészt abból az egyre erősödő, súlyos történelmi hagyományokra támaszkodó, soha meg nem szűnő öncenzúrából, amelyre a rezsim nyugodtan építhet. Az autonómia mindig is alacsony szinten létezett. Ez ugyanaz a kulturális talaj, amely könnyű prédává tette az igazságszolgáltatást a bírói kar történelmi autonómiagyengesége miatt, a jogrendszer egészét a jogász foglalkozások hivatásrendi, gyakran rendies függőségei miatt, és kiszolgáltatottá tette a pedagógusokat ugyanilyen szabadsághiányos állapotuk miatt.

Egy autoriter rezsim számára nincs jobb eszköz a függőségek stabilizálására, a kiszolgáltatottság növelésére, mint a hatékonyságot számonkérő, szimulált piaci logika. Az üzleti modell még a keleti kleptokratikus torzítástól mentesen is súlyos károkat képes okozni a tudomány és oktatás belső folyamataiban. A gondolkodás, kritikus vélemény, kooperáció, szakmai és társadalmi felelősségvállalás helyébe a specializáció, a haszon, a stratégiai cselekvés és a verseny lép, ahol a hallgatók maximalizálják hasznaikat az erőbefektetések minimalizálása mellett. A végtelenre fokozott sebesség és teljesítménykényszer mellett értelmezhetetlen luxussá válik a gondolat, a képzelőerő, a kritika és a saját vélemény kialakításának igénye. A gondolkodás nem kifizetődő. A neoliberais kultúra és mindennapi kényszerei, a vizsgák, számok, mérések, táblázatok, kvantifikált versenyképességi mutatók kikezdték az egyetem klasszikus alapjait és hivatását, az akadémiai szabadságot, a tudás iránti elkötelezettséget és a szakmai mellett az általános nevelés (*Bildung*) eszméjét. A karakterformálás egydimenzióssá vált, egyszerre elégíti ki a tisztán piaci logikát és bármilyen politikai hatalmi igényt. A hatékony szakember és engedelmeskedő alattvaló nem mond ellent egymásnak, egy üzemen lehet előállítani. Az instrumentális ész kritikája nem új keletű, talán legvilágosabban Hannah Arendt fogalmazta meg a *gondolattalanság* modern patológiájaként.³

Amikor egy autoriter rezsim politikai, ideológiai céljai érdekében neoliberális érveléssel (felesleges, nem kifizetődő, számokat nem produkáló) szakokat szüntet meg, intézeteket, tanszékeket, kutatási projekteket szelektál, akkor egy gondolat nélküli környezetben hatékonyan képes objektív, szükség-

szerű intézkedésként bemutatni az átalakításokat, és elrejtteni alantas szándékait. Nincs kedvezőbb szervezeti, szabályozási környezet egy ilyen rezsim számára, mint a piaci szimuláció egy felelősség nélküli, átláthatatlan és autonómiahiányos társadalmi környezetben.

Arendt szerint a gondolatatlanság és stratégiai cselekvés végső foka a banális gonosz, amely sűrűn veszi körül a modern embert. Ugyanakkor mindig van lehetőség az ellenállásra, a szabadság maradékainak használatára, ez mindig választás kérdése. A kormány tisztázatlan szándékait támogatók és az autonómiáik romjait feladók, kollégáik elárulói is döntöttek, személyesen döntöttek, személyes felelősségük van. Választhattak volna más utat, rögzösebbet, kockázatosabbat. De mire is jó az autonómia? Mivégre is kellett volna pénzeket, pozíciókat kockára tenni? Ahogy fentebb írtuk, mert egyetemről csak garantált, intézményesített autonómiák mellett beszélhetünk. Az egyetem lehetne a gondolkodás visszaszerzésének, újraélesztésének eszköze, ahol a közösség élete szempontjából legfontosabb, nem mindig közvetlenül kifizetődő nagy kérdésekkel foglalkoznak. A gondolkodás újraélesztésének lenne két következménye: egyrészt a lelkiismeret, felelősségvállalás, a szakmai döntések társadalmi, morális környezetének számbavétele, másrészt a kritikai, tájékozott önálló vélemény iránti igény növekedése.⁴ Mindez pedig a változtatás, a nonkonformizmus, az alárendelődés elutasítása, a szuverén ítélet táplálója. Nincs olyan autoriter rezsim, amely ne tartana ezektől.

A SZÍNHÁZ- ES FILMMŰVESZETI EGYETEM SORSA ES A HEGEMÓNIA TEREMTES STRATEGIÁJA

Ellenállást eddig csak a speciális helyzetben lévő SZFE volt képes tanúsítani. Mi az oka annak, hogy az egyetemi polgárok itt határozottan kiálltak szabadságukért? Mi volt a siker oka, még ha bizonyos szempontból legyőzettek is? Az SZFE körüli eseményekben a szereplők és a szándékok is különböztek a Debreceni Egyetem, a PTE, SZTE és a SOTE eseteitől. Az SZFE diákjainak és oktatóinak küzdelme számottevő társadalmi támogatásban részesült, messze túlment az egyetem szervezeti érdekein, és a rezsimmel szembeni szörványos, gyenge társadalmi ellenállás szimbólumává vált. Valamiképpen összesűrítette a kulturális intézmények elleni évtizedes támadások hatásait, és mobilizálta a szabadság barátait. A közeg, a megtámadottak ereje abból táplálkozott, hogy sikerült összefogniuk és egységesen kitartaniuk. Ennek számos oka van, például a performatív innovációra való készség szakmai elemei, az oktatási folyamat személyhez kötött jellege, a bel-

ső demokratikus gyakorlatok tapasztalatai. Mindezeknek többnyire nyoma sincs a magyar felsőoktatás fősodrában. De más volt a hatalmi szándék is, más stratégiával rontottak rá a közösségre. Míg az egymást követő több hullámban, erőszakosan struktúraváltásra kényszerített egyetemek esetében a hivatalos indoklás a versenyképesség megteremtésével, a modernizálás ígéretével és sok pénzzel csábította kollaborációra az egyetem vezetését, a színművészetiseknek egyszerűen őrsgváltást jelentettek be. Kicsit pontosabban: az SZFE esetében egyáltalán nem titkolták a hegemonia teremtésének igényét, a többi egyetemmel kapcsolatban mind ezt, mind a források elterelésének szándékát hatékonyan leplezték. Csak a szabadságukat féltők kötötték össze az egyetemi „modellváltást” a filozófusok elleni hadjáratral, a gendertudományok megszüntetésével, a CEU elüldözésével, az MTA intézeteinek kormány alá rendelésével és a társadalomtudományokat érő folyamatos politikai lenézéssel. A személyes és kliens viszonyokat, informális csatornákat használó állami újraelosztás a kulturális mezőben nyíltan elégti ki a hatalmi centrum hegemonia iránti vágyát. Ennek következtében jelentős átrendeződések, autonómia- és státuszvesztést éltek meg intézmények, közalkalmazottak, pályázók és programok. Az új, etnonacionalista, keresztény-nemzeti ideológia térnyerése heves kultúrharcnak és rombolásnak tűnik. Az új állami (pontosabban az állami ideológiához és pártvezetőkhez hű) értelmiség megteremtése a rezsim legitimitációjának szerves része, még akkor is, ha az újraelosztás ugyanakkor a közjavak magánosításának eszköze is. Ez a folyamat azonban, ahogy a Helyzet Műhely elemzése írja, területenként és intézményenként eltérő dinamikával zajlik.⁵ Nemcsak őrsgváltás, kitasztás, kívül helyezés, hanem bevonás, inkorporáció, megvásárlás is a hatalmi eszköztár része. Az SZFE a totális kitasztás, lecserélés stratégiájának áldozata, a többi egyetem esetében ez szükségtelen, hiszen mindenhol sikerült a vezetést már korábban simulékonnyá tenni. Mindenki a befogadásra játszik, mert a kitasztás kockázatai magasak. A végeredmény ugyanaz: a kormányzati hatalmi ideológiát, a hivatalos kánonokat közvetítő szimbolikus erőter megerősítése, a tudás és kultúrafogyasztás mintáinak átalakítása. A kulturális hegemonia előállítására aktivizálja a hatalomközei érdekcsoportok szembenállását is. Az egyetemek kikényszerített modellváltása azért mentes a komolyabb ellenállástól, mert az egyetemek vezetői a NER-en belüli érdekcsoportok részei, akikkel a hegemonián belül lehet megegyezni. Az SZFE kívül maradt, annak a művészeti világnak a része, amely esztétikai és szakmai identitása miatt csak korlátozottan volt képes NER-kompatibilissá válni. A kulturális, tudományos mezőben azonban az autonómia hiánya önfelszámoló hatású. Így azok a modellek, amelyek nem képesek az önkormányzatiságot épen tartani, és a források kivonása érde-

5 ■ Barna Emília – Madár Mária – Nagy Kristóf – Szarvas Márton: Dinamikus hatalom. Kulturális termelés és politika Magyarországon 2010 után. *Fordulat*, 26 (2019), 2. szám, 26. old.

kében a politikai központhoz kötik az intézményi vezetést, veszélyeztetik az intézmény érdemi státuszát. Az egyetem elveszti egyetemi minőségét, a tudományos kutatóintézet elveszti tudományos hitelességét (hallgatókat, nemzetközi forrásokat, presztízst, szimbolikus tőkét). A rendszer kleptokratikus jellege akadályozza a hegemonia építését; a NER két alapjellemzője, az ideológiai befoglalás és a közpénzek ellopása, a kultúra és a tudomány területén egymás rovására érvényesülhet.

Az egyetemeket aligha lehet az autonómia állapotait, a hegemoniaépítés szándékait és tétjeit tekintve egyformán kezelni. A Színház- és Filmművészeti Egyetem a művészeti világ része, inkább kitett az értékek, stílusok, ideológiák küzdelmeinek, nagyobb a csábítás a teljes elfoglalásra. Az orvos- és egészségügyi képzés az egészségügy egészét érintő hatalmi küzdelmeik terepe, az egészségügy átalakításának része, ezektől a pozícióktól és szándékoktól függ. A jogász-képzés a hatalomgyakorlás és hatalmi technológia újratermelésének eszközeként látszik a centrumból. Az autonómia, a tudományhoz kapcsolódás, az akkreditációs és minőségbiztosítási döntési rendszerek függetlensége jelentené a közös elemeket. Amikor a jogi- vagy az egészségügyi szféra alapműködését nyílt hatalmi akaratok lepik el, a területen működők magatartását, az intézmények létét a politikai függőség és konformizmus dominálja, a képzési rendszereik sem mentesek ezektől. A szakmai elit szocializációja és szelekciója stratégiai területek a hatalom megtartása szempontjából.

HOVA TOVÁBB?

Megtévesztő kormányzati állítások szerint azok, akik nemet mondanak az egyetemi modellváltásra, egy rossz struktúrát, elavult szerkezetet akarnak megőrizni. Az oktatási intézmények innovációs képessége a fenntartó által teremtett viszonyok függvénye. A következetesen tudás- és tudományellenes politikai elit soha nem tekintette lényeges területnek az oktatást, nem gondolkodott róla másként, csak

gazdaságilag nem megtérülő kiadásként. Ha van az utóbbi évtizedben a hatalmat elfoglaló rezsimnek bármilyen társadalomképe, amelyet az oktatási intézmények szabályozásával, finanszírozásával lehet megvalósítani, akkor az egy szegregált, alulképzett, versenyképtelen, a globális gazdaságban perifériaként létező, függő társadalom. A politikai szándékokat jól méri fel, aki nem adja szavazatát egy olyan átalakításhoz, amely kivonja az összes autonómiagaranciát a területről, és minden, amit cserébe ad, csupán ígéret. Nagyobb európai források belengetése, az átláthatatlan, számonkérhetetlen, központból meghatározott szelekció elhallgatása. Az ígéret a választott testületek hatásköreinek érintetlenül hagyására és a kirobbanthatatlan kuratóriumok mindent átíró mindenhatóságának elhallgatása. Az átalakulási folyamatot a járvány miatti különleges helyzetben könnyű volt úgy szervezni, hogy az esetleges tiltakozások esélytelenek legyenek, az egyetemi polgárok véleményét következetesen figyelmen kívül hagyták. Még egy jó szervezeti átalakítást sem lehet ily módon levezényelni, az autonóm területek szabályozása belső legitimitációt igényel. Ez persze ugyanolyan alaptalan elvárás a ma uralkodó politikai rezsimmel szemben, mint amilyen felelőtlen naivitás kormányzati tényezőknél bármit elhinni. 2021 februárjától az egyetemi átalakítás még egy jól kipróbált NER-káder egyetemfelszámoló kormánybiztost is kapott, hogy mindenki érezkelje: nincs esélye. Az új kormánybiztos első megszólalásában bátran utalt egy jól kipróbált neoliberális érvre: eddig kifolyt a pénz az egyetemekről, nem voltak elég innovatívak.⁶ És valóban: gond nélkül kaptak egyetemi tanári kinevezést közepes képességű politikai káderek, senki sem kérte számon az oktatás-módszertani korszerűsítést, a hallgató-oktató-viszony javítását, az oktatói utánpótlás biztosítását, a fiatal oktatók motiválását. De vajon az átalakított, rövid pórázon tartott, továbbra is kézből etetett, autonómiájukat vesztett felsőoktatási intézmények hogyan lesznek képesek mindeerre? Mert az lehet, hogy a közép-szer konszenzusa tartotta fenn eddig a magyar egyetemeket, de a konformizmus, alárendelődés és a politikai vezénylés kényszere bizonyosan rosszabb szellemi teljesítményhez vezet majd.

Változásra szükség van. A magyar egyetemeknek is szembe kell nézniük a tömegoktatás, a globalizáció, a technológiai változások következményeivel, a klasszikus humboldti modell válságával. A társadalmi integrációt, szellemi függetlenséget, tudományos teljesítményt, a közösség számára fontos univerzális értékek erősítését egyaránt fontosnak tartó oktatási intézmény nincs autonómia nélkül. A jelenlegi magyar kormány választása egyértelmű: nem a szabadságra épülő, nyitott képzési és tudásközpontot, társadalmi felelősségvállalást tanúsító egyetemi közeget, hanem a bezárkózó, autonómiát értelmezni képtelen, specializált professzionális képzést megvalósító ázsiai modellt választotta. Ugyanaz történik,

mint más területeken: keleti ék maradunk az európai térségben. Mindezt európai forrásokból az európai felsőoktatási térség részeként.

A magyar egyetemek válságát láthatóan nem lehet kezelni a magyar demokrácia válságának megoldása nélkül. Problémáink izolált értelmezése túl nagy teret hagy a szabadság ellenségeinek. Az egyén szabadságai, a jogállam, a demokrácia, az önkormányzatiság, a kultúra, a tudomány és az egyetemek autonómiája összefüggnek. Egyetemi szakok nem képesek egymástól függetlenül érdekeiket képviselni a hatalommal szemben, szinte lehetetlen az egyetemi polgárokat egységes, szolidáris erővé formálni, az együttműködés felszabadító érzését többek között a technikai értelmű specializálódás, a megosztó hatású, személyes kapcsolatokon alapuló érdekkijárási rendszer akadályozza. Pedig történelmi tapasztalatok szerint is válsághelyzetekben a jogállam is hajlamos a szabadságjogok megnyirbálására, és ilyenkor a szakmai és intézményi szolidaritások menthetnek meg szabadságokat egy kedvezőbb időszak számára. A liberális egyetemi modell a XIX. század utolsó harmadában egy militáns központosítással szemben, a sajtó szabadságával párhuzamosan erősödött meg.⁷ Később pedig forrásává vált a modern kor emancipatorikus, humanista erőfeszítéseinek, a demokrácia szellemi bázisának. A liberális egyetem klasszikus formája jelentősen megváltozott, de ez a hivatása nem szűnt meg, csak szabadságát kell megvédeni vagy kiküzdeni hozzá. □

6 ■ Botos Tamás: Stumpf István: Jelentős kísérletbe kezdett a kormány azzal, hogy belevágott a felsőoktatás átalakításába. 444, 2021. február 1. (<https://444.hu/2021/02/01/stumpf-istvan-jelentos-kiserletbe-kezdett-a-kormany-azzal-hogy-belevagott-a-felsooktat-as-atalakitasaba>): „Mihelyt hatalomvágyó, túlbuzgó, hiú s ráadásul semmihez sem konyító, az eszmétől idegen alakok jelennek meg az egyetem állami igazgatásának posztjain, nyomban nehézségek mutatkoznak. Ezek azután csak fokozódnak, ha politikai hatalmak olyan intézkedéseket kényszerítenek ki, amelyek az egyetemről idegen önkényből fakadnak - származzon az uralkodótól vagy politikai párttól.” Karl Jaspers: Az egyetem eszméje (1961). In: Csejtei Dezső et al. (szerk.): Ész, Élet, Egzisztencia I. Egyetem, nevelés, értelmiségi lét. Társadalomtudományi Kör, Szeged, 1990. 268. old..

7 ■ Walter Rüegg (ed.): A History of the University in Europe, Vol. III., Cambridge University Press, 2004.

MAGYAR NARANCS

A kultúra nyitva van!

Zene, könyvek, színház.
Interjúk, műbírálatok, ajánlók.

Bízva magát
a Magyar Narancsra!

Vásárolja a hetilapot,
vagy fizessen rá elő – már
digitális formában is!

magyarnarancs.hu